

Aydınlanma Ekseninde İnsan-Çevre İlişkisinde Yaşanan Değişime Odaklanılarak Modernitenin Çevresel Sonuçlarının Kentleşme ve Planlama ile Birlikte İrdelenmesi+

¹Neslihan KULÖZÜ-UZUNBOY*

nkulozu@atauni.edu.tr

¹Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Erzurum, Türkiye

²Arzu KOCABAŞ

kocabaa45@gmail.com

²Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Özet

Bu çalışmanın amacı modernitenin çevresel sonuçlarının tarihsel perspektif içerisinde kentleşme ve planlama üzerinden ortaya konulmasıdır. İnsanlık tarihi içerisinde avcı-toplayıcı toplumdaki günümüze dek insanın çevre ile olan ilişkisi değişmiştir. Bu çerçevede avcı-toplayıcı toplum yapısında kendini doğanın parçası olarak gören insanın, insanlık tarihinde yaşanan toplumsal değişim süreçleri neticesinde, kendini doğanın hâkimi olarak görmeye başlamasıyla çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu değişim sürecinde Tarımsal Devrim ve Kentsel Devrim gerçekleşmiştir. Kentsel Devrim'in gerçekleşmesinden yaklaşık 5000 yıl sonra ise birbirini izleyen ve tetikleyen daha hızlı toplumsal değişim sürecine girilmiştir. Bu süreçte önce Aydınlanma gerçekleşmiş, Aydınlanma'yı Bilimsel Devrim, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali izlemiştir. Bu süreç modernleşme ile devam etmiş ve dönemde sanayi kentleri ve toplumu ortaya çıkmıştır.

İnsan var olduğu günden itibaren çevre ile ilişki içerisinde olmuş ancak, çevre ile ilişkisinin köklü bir değişime uğraması neticesinde çevre sorunlarının doğal çevrenin ve dolayısıyla da insanlığın sürdürülebilirliğini tehdit eder noktaya gelmesi anlamında kırılma Sanayi Devrimi'yle yaşanmıştır. Modern sanayi kentlerinde karşılaşılan çevresel ve toplumsal problemlere çözüm üretebilmek amacıyla ise planlama disiplini geliştirilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma kapsamında modernitenin çevresel sonuçları sanayi kentlerinin temel öğelerinden kentleşme ve modernitenin çocuğu olarak tanımlanan planlama üzerinden tartışılacaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada insan ve çevre ilişkileri tarihsel bir ele alışla irdelenecektir. Bunun için insan-çevre ilişkilerine tarihsel bakış başlığı altında Aydınlanma kırılma noktası olarak kabul edilerek Aydınlanma öncesi ve Aydınlanma sonrası insan-çevre ilişkileri ele alınacaktır. Aydınlanma öncesi insan-çevre ilişkilerinde çalışmanın amacı doğrultusunda Kentsel Devrim'e vurgu yapılacaktır. Aydınlanma sonrası insan çevre ilişkileri anlamında ise vurgu sanayileşme ve hızlı kentleşme hareketinde olacaktır. Ardından modernite ve endüstri toplumu ile modernleşme ve sonrası başlıkları altında endüstri toplumu, modernite projesinin ürünü olarak planlama disiplininin gelişimi, postmodern dönem, postmodern endüstri toplumu ve planlama konuları tarihsel bir ele alışla tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Modernite, insan-çevre ilişkileri, çevre, kentleşme, planlama.

* Bu çalışmanın temelini oluşturan metin, "Modernitenin Çevresel Sonuçlarının Kentleşme ve Planlama Üzerinden İrdelenmesi" başlığıyla 2020 yılında, 5. Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu'nda sunulmuş ve bildiriler kitabında yayımlanmıştır.

*Sorumlu Yazar: Neslihan Kulözü-Uzunboy/ Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Erzurum, Türkiye

Examining Environmental Consequences of Modernity with Urbanization and Planning Through Focusing on the Change in the Human-Environment Relationship on the Axis of Enlightenment

¹Neslihan KULÖZÜ-UZUNBOY*

nkulozu@atauni.edu.tr

²Arzu KOCABAŞ

kocabaa45@gmail.com

¹Faculty of Architecture and Design, Atatürk University, Erzurum, Turkey

²Faculty of Architecture, Mimar Sinan Fine Arts University, Istanbul, Turkey

Abstract

This study aims to present environmental consequences of modernity with regard to urbanization and planning in the context of historical perspective. Human's relationship with the environment has changed since the hunter-gatherer society in human history. In this context, environmental problems began to arise when people, who see themselves as a part of nature in the hunter-gatherer society, began to see themselves as the ruler of nature as a result of the social change processes experienced in the history of humanity. In this process of change, agricultural revolution and urban revolution took place. Approximately 5000 years after the realization of the urban revolution, a more rapid process of social change that followed and triggered each other was entered. In this process, the Enlightenment took place first, followed by the Scientific Revolution, the Industrial Revolution and the French Revolution. This process continued with modernization and industrial cities and society emerged in the period.

Human beings have been in contact with the environment since the day they existed, but as a result of a radical change in its relationship with the environment, the breakdown occurred with the industrial revolution in the sense that environmental problems threaten the sustainability of the natural environment and therefore humanity. Planning discipline has been developed in order to find solutions to environmental and social problems encountered in modern industrial cities. In this context, the paper will discuss environmental consequences of the modernity with reference to urbanization, as one of the main features of industrial cities and planning, which is accepted as the child of Modernity.

In line with this purpose, human and environmental relations will be examined with a historical approach. For this purpose, under the title of historical perspective on human-environment relations, pre-Enlightenment and post-Enlightenment human-environment relations will be discussed by accepting the Enlightenment breaking point. Emphasis will be placed on the Urban Revolution in line with the aim of studying human-environment relations before the Enlightenment. In terms of human-environment relations after the Enlightenment, the emphasis will be on industrialization and rapid urbanization. Then, under the titles of modernity and industrial society and modernization and its aftermath, industrial society, the development of the planning discipline as the product of the modernity project, the postmodern period, the postmodern industrial society and planning issues will be discussed with a historical approach.

Keywords: Modernity, human-nature relations, environment, urbanization, planning.

1. Giriş

Uygarlık insanlığın milyonlarca yıllık yaşam öyküsü içerisinde yaşanan deneyim ve arayışların birikimiyle biçimlenmiş, bu birikimlerin hızlı değişimlere yol açması

binlerce yıl sürmüştür. Bu süreçte insanların çevre ile ilişkileri de dönüşüme uğramış, kendini doğanın bir parçası olarak kabul eden insan kendini doğanın hâkimi olarak görmeye başlamıştır. İnsan odaklı bir yaklaşımla

doğanın sömürülmeye başlamasıyla da çevre sorunları ortaya çıkmıştır. İnsan ve çevre ilişkilerinin evrimi Lenski (1966)'nin önerdiği gibi avcı-toplayıcı toplumlar, basit bahçeci toplumlar, gelişmiş bahçeci toplumlar, tarımcı toplumlar ve endüstriyel toplumlar olmak üzere beş evrede incelenebilmektedir. Bu sınıflandırma güç ilişkileri, iktidar yapısı ve kurumsal organizasyona dayalıdır (Lenski, 1966). Diğer taraftan, bu ilişkinin evrimi yaygın olarak Harper (1996)'ın sunduğu gibi avcı-toplayıcı, tarımcı ve endüstriyel toplumlar olarak üç temel aşamada incelenmektedir. Bu yaklaşım insanlık tarihinde ortaya çıkmış bu toplumların doğal çevre ile kendine özgü ilişkilerini açıklayan Egemen Toplumsal Paradigma (ETP)'ları, diğer bir ifadeyle egemen doğa kavramsallaştırması, üzerine kurulmuştur (Harper, 1996; Tuna, 2001a; Tuna 2001b). Bu çalışma kapsamında Harper'ın (1996) sınıflaması temel alınacaktır.

İnsanlığın avcı-toplayıcı toplumdan tarımcı topluma geçişi Neolitik Devrim'le gerçekleşmiş, tarımcı toplumla ortaya çıkan yenilikler Kentel Devrim'i beraberinde getirmiştir. Kentel Devrim'den yaklaşık 5.000 yıl sonra, insanlık tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri olan Aydınlanma gerçekleşmiştir. Aydınlanma'yı Bilimsel Devrim, Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali izlemiştir. Bu çok yönlü toplumsal değişim süreci modernleşme ile devam etmiştir. Bu süreçte önce endüstri toplumu ve endüstri kentleri ortaya çıkmış, ardından bu kentlerde yaşayan toplumlar modernleşme sürecine girmiştir. Modernlik "17. yy.'da Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder. Bu yaklaşım modernliği belirli bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla ilişkilendirir; ama onun temel karakteristiklerini de şu an için bir karakteri içinde dikkatlice istiflenmiş olarak bir kenara bırakır" (Giddens, 1994: 9). Modernite projesi belli özellikleri olan bir toplum içinde ortaya çıkmış ve bu toplumla karşılıklı etkileşim içinde gelişmiştir. Ancak dönemde yaşanan hızlı değişimler, modernitenin kurumsal yapıları aracılığıyla Kuzey Avrupa dışındaki ülkelere de yayılmıştır (Tekeli, 1998; Kulözü, 2016a; Kulözü-Uzunboy, 2020). Bu çalışmanın amacı da kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan modernite projesinin

çevresel sonuçlarının endüstrileşme ile hızlanan kentleşme ve modernitenin çocuğu olarak kabul edilen planlama üzerinden tartışılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, çalışma kapsamında insanlık tarihinde yaşanan önemli toplumsal değişimler, insan-çevre ilişkisinde yaşanan dönüşüm iç içe sunulacaktır.

2. İnsan-Çevre İlişkisine Tarihsel Bakış

İnsanlık var olduğu günden bu yana doğal çevre ile iç içe yaşamaktadır. Toplumsal çevre doğal çevrenin içinde gelişmiş, zaman içinde doğal çevre ile ayrılmaz bir bütün olmuştur. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde doğal ve toplumsal çevre ayrımı sanayi toplumuyla birlikte oluşmuştur. Diğer taraftan sanayi toplumu ve modernleşme, insanlık tarihinin önemli dönüm noktalarından Aydınlanma ile başlayan hızlı değişim süreci sonucunda ortaya çıktığından, bu çalışmada insan-çevre ilişkisi aydınlanma öncesi ve sonrası olarak iki başlık altında ele alınacaktır.

2.1. Aydınlanma öncesi insan-çevre ilişkisi

Günümüzden 40.000 yıl kadar önce ortaya çıkan avcı-toplayıcı toplumlar yakın çevrelerindeki hayvanları avlayarak ve yenilebilir bitkileri toplayarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Harper, 1996). Avcı-toplayıcı toplumun yapısı, yaşam biçimi ve üye sayısının azlığı nedenleriyle doğal çevre üzerindeki etkileri sınırlı ve yerel ölçülerde olmuştur. Kendilerini doğanın bir parçası olarak gören bu toplumların ETP'si doğaya bağımlı olma ilkesi temeline oturmuştur (Kulözü, 2015a). Avcı-toplayıcı toplumun doğa ile olan uyumlu ilişkisi toprağın işlenmeye başlanmasıyla zayıflamaya başlamıştır. Bu anlamda ilk kırılma noktası mevsimlerin anlaşılmasıyla önceleri mevsimlik ardından ise kalıcı yerleşmelerin kurulmasıyla yaşanmıştır. Böylece Neolitik Dönem'de yerleşik yaşama geçilmiş; insanoğlunun hayvanları evcilleştirmeyi ve bitkileri yetiştirmeyi öğrenmesiyle tarımcı toplumlar gelişmiştir. Tarımsal Devrim olarak anılan bu dönüşüm süreci köklü değişimleri de beraberinde getirmiş (Özdoğan, 1996), özellikle tarımsal üretimin artması toplumsal yapının önemli ölçüde değişmesine yol açmıştır (Haper, 1996). Tarımcı toplumun ileri aşamasında or-

taya çıkan tarımsal etkinlikler doğal çevrenin ve toprağın yapısını değiştirmeye başlamıştır (Kulözü, 2015a; Yazgan, 2010). Dolayısıyla ETP'si doğanın kontrolü ve yönlendirilmesine dayanan tarımcı toplumun doğa üzerindeki egemenliği meşrulaşmıştır (Kulözü, 2015a). Diğer taraftan, tarımcı topluma geçiş ile dünyanın farklı bölgelerinde insanlık tarihinin ilk yerleşimleri ortaya çıkmıştır. Neolitik Dönem'de Anadolu'yu da içine alan Yakın Doğu'da ortaya çıkan bu yerleşme modeli, kentlerin toplumların örgütlenme biçimine göre elde edilen zenginliklerin ve bunların elde edilmesini sağlayan ilişkilerin örgütlendiği ve denetlendiği merkezlerden ortaya çıktığı kabulünden hareketle, köy olarak tanımlanmaktadır (Tuna, 1987). Diyarbakır ili Ergani ilçesi yakınında bulunan Çayönü (Resim 1), Şanlıurfa'da bulunan Göbeklitepe ve Nevalı Çori, Batman'da yer alan Hallan Çemi ile Diyarbakır'da bulunan Körtiktepe dönemde ortaya çıkan ve köy olarak anılan önemli yerleşim merkezleri arasında yer almaktadır (Özdemir, 2017). Bu yerleşmeleri farklılaştıran özellikler (Özdoğan, 1996); ileride kent-devlet oluşturma potansiyellerinin olması, işlevsel özelliklerle birlikte toplumsal statü açısından da özellikler gösteriyor olması; ve kült inancının olması ve kült inancına göre mimari özellikler gösteriyor olmasıdır. İlk kentlerin ortaya çıktığı dönem ise, ilk kez devlet örgütlenmesinin de gerçekleştiği Kalkolitik Dönem'dir.

Resim 1. Çayönü'ne ait bir görüntü (URL-1, 2021).

2.1.1. Kentsel Devrim

MÖ 10.000 yıllarında ortaya çıkan değişimler Neolitik Devrim, Kalkolitik Dönem'de MÖ 3.000 yıllarında ortaya çıkan değişimler ise Kentsel Devrim olarak adlandırmaktadır. Ta-

rihte kentler değişen sosyal ilişkilerle bağlantılı olarak ele alınan Kentsel Devrim'in bir parçası olarak kurulmuştur (Childe, 1950). Kalkolitik Dönem'de kurumlarını oluşturmuş kentlerde, köy olarak anılan yerleşimlerden farklı olarak devlet organizasyonları bulunmaktadır (Childe, 1986). Kentleşme süreçleri temel olarak avcı-toplayıcı toplumdaki; ticaret ve zanaat üretimine dayalı topluma geçiş üzerinden açıklanır. Buna göre, ilk kentler, Neolitik Dönem'de görülen köy yerleşimlerine kıyasla geniş alanlar kaplamakta ve kalabalık bir nüfusu barındırmaktadır. Bu yerleşimlerde kentsel özellik olarak tarım dışı üretim biçimleri gelişmiş, toplumsal işbölümü ile uzmanlaşmış meslek ve yönetim kadroları oluşmuştur (Bumin, 1990). İnsan-çevre ilişkisi insan-insan ilişkisine dönüşmüş, doğal ve toplumsal yaşamı yönlendiren bu yeni ilişki olmaya başlamıştır (Mazı, 2008). Kentsel Devrim'i deneyimleyen tarımcı toplumların ayırıcı özellikleri, doğal kaynakların kullanımı, doğal işleyişin yönlendirilmesi ve tarımsal üretim için doğanın aşırı kullanımı olmuştur. Kent ve kentleşme açısından dönemin farkı ise kente yaşayan nüfusun ortaya çıkması ve artışıdır. Anadolu'da Malatya Arslantepe¹ üzerinden dönemin kentlerinin fiziki yapısı; idari, iktisadi, dini etkinlikler için anıtsal boyutlarda bir alan ile konut alanlarından oluşmasıyla tanımlanabilir (Frangipane, 1996) (Resim 2). Naiboğlu (2019)'nun ifade ettiği gibi dönemde Mezopotamya'da nüfusun belli merkezlerde toplanmaya başlaması, askeriye, siyaset, ekonomi, din ve hukuk alanında yaşanan gelişmelerin yeterli olgunluğa ulaşmasıyla birlikte ilk kentler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu'yu da içine alan Mezopotamya'da ortaya çıkan yerleşim alanları tarihin ilk kentleri olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle izleyen yüzyıllarda ortaya çıkan kentsel gelişmeler kökünü Anadolu topraklarını da içeren bölgede ortaya çıkan kentsel gelişmelerden alarak dünyaya yayılmıştır. Bu çerçevede Mezopotamya'da ortaya çıkan ilk kent modelinin MÖ 3000'lerde İran ve Anadolu'nun tamamını etkisi altına aldığı, Levant bölgesi ve Hindistan gibi geniş coğrafyalara da yayıldığı kabul edilmektedir (Naiboğlu, 2019).

¹44. Dünya Miras Komitesi toplantısında alınan kararla, Malatya Arslantepe Höyüğü, UNESCO Dünya Miras Listesine alınmıştır.

Resim 2. Malatya Arslantepe Höyüğü'ne ait bir görüntü (URL-2, 2021).

Tarihte uygarlıkların doğuşunun kentlerin ortaya çıkışıyla gerçekleştiği kabul edilir (Keleş, 2013). Bu bağlamda insanlığın varoluş mücadelesinde ilk kentlerin ortaya çıkması ve dolayısıyla uygarlıkların doğuşu için önemli kırılma noktaları Neolitik ve Kentsel Devrimler'dir. Bu devrimlerin ardından insanlık tarihini köklü bir biçimde etkileyecek değişimlerin ve endüstriyel toplumun ortaya çıkması için binlerce yılın geçmesi gerekmektedir. Bu süreçte, köklerini Anadolu ve Mezopotamya'da bulduğumuz kentleşme, Antikçağ'da bütün Akdeniz Dünyası'na yayılmıştır. Helenler Akdeniz Dünyası'nda 1500, polis olarak anılan, kent devletine sahip olmuşlardır (Resim 3). Dönemin ekonomik anlamda kendine yetebilen ve dışa karşı bağımsız olan kentleri Baz (2019:203)'ün de ifade ettiği gibi "*Antikçağ kültürünün nispeten homojen bir biçimde yayılmasına sebebiyet vermiştir*". Helenistik dönemde kentler kozmolojik kodlara dayanılarak planlanmıştır. Kentin merkezinde agora ile genelde diğer kamusal yapılar (stoa, kütüphane, tiyatro, halk meclisi, tapınak) yer almaktadır. Hippodamus tarafından tasarlanan ve tarihte ilk grid-plan sistemine sahip Milet ve Priene gibi kentlerde görüldüğü gibi Helenistik dönemde kentlerde merkezden yayılan bir düzenli gelişim söz konusudur. Bu düzenin temelinde tüm evlerin eşit genişlikte olması ve merkezin tüm evlere eşit mesafede olması şeklinde ifade edilebilecek politik ilke yer almaktadır. Ayrıca dönemde kentler hem savunma hem de gelişimlerini kontrol edebilmek için surlarla çevrilmiştir (Kulözü ve Açmaz, 2006).

Helenlerin ardından Romalılar da yeni kentler kurmuşlar ve bu kentlerde imar faaliyetleri sürdürmüşlerdir (Resim 4). Ancak Helenistik dönemde kentlerin gelişimini yönlendiren eşitlik ilkesi ve kozmolojik kodlar yerini Klasik Roma döneminde askeri güce bırakmıştır. Roma döneminde kent merkezi forum olarak anılmış ve yaygınlaşan sosyal sınıfsal farklılıklar mekânda okunabilir hale gelmiştir. Demokrasi ilkesi çerçevesinde gelişen Antik Yunan kentlerinin temelini oluşturan demokrasi (Kulözü ve Açmaz, 2006) Roma döneminde yerini mutlak krallık ve hanedan yasalarına bırakmıştır (Rittersberger Tılıç, 2019).

Resim 3. Priene Kent Planı (URL-3, 2021)

Resim 4. Roma Dönemi kenti (URL-4, 2021).

Roma İmparatorluğu'nun sonunda yetki ve otorite parçalanmış, toplumsal ve siyasal düzen bozulmuştur. Bu nedenle Ortaçağ'ın başına içteki ve dıştaki savaşlar damgasını vurmuş, ticaret önemini kaybetmiştir. Bunların sonucunda ortaçağ kenti idari merkezler ve kaleler olarak şekillenmiştir (Resim 5). Dönemde "Burgh" olarak anılan kasabalar duvarla çevrili, nüfus az olan ve bir şövalye

garnizonu, din adamları ve görevlilerden oluşmuştur (Rittersberger Tılıç, 2019). Bu çerçevede 12. yy.'a gelindiğinde içine kapanık ortaçağ kentleri arasında 100.000'i aşan nüfusu barındıran kent sayısının oldukça sınırlı olduğu kabul edilmektedir (Keleş, 2013: 33; Baz, 2019). Günümüzde dünya kentleri arasında yer alan Brüksel ve Londra'nın 15. yy.'da nüfusları yaklaşık 40.000'dir (Keleş, 2013). Diğer taraftan, 15.-16. yy.'larda yaşanan coğrafi keşiflerin ticaretin gelişmesine yol açmasıyla ticaret ve ekonomide bazı kentler söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu bağlamda 17. yy.'da Cenova, Lizbon ve Venedik kentlerinin öne çıktıkları kabul edilmektedir (Baz, 2019).

Resim 5. Ortaçağ kenti (URL-5, 2021).

Aydınlanma ile başlayan hızlı dönüşüm sürecinde ortaya çıkan sanayi toplumu ve bu toplumun yerleşim alanı olan sanayi kentlerini ifade eden ve sanayi kentlerine nüfusu çeken faktörler arasında endüstrileşme ile teknoloji ve ulaşım olanaklarında yaşanan hızlı gelişmeler yer almaktadır. Oysaki teknoloji ve ulaşım olanaklarında gelişme ve çağdaş sanayileşme ortaçağ kentlerine tamamıyla yabancı olgulardır (Keleş, 2013). Aydınlanma ve aydınlanma sonrası insan-çevre ilişkisinde yaşanan dönüşüm ve bu çerçevede ortaya çıkan kentsel gelişmeler izleyen bölümde tartışılacaktır.

2.2. Aydınlanma sonrası insan çevre ilişkileri

Endüstriyel toplum, kökleri Rönesans ve Reform hareketlerine dayanan Aydınlanma ile başlayan toplumsal değişim sürecinde ortaya çıkmıştır. 17. ve 18. yy.'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma toplumsal de-

ğişim tarihinde önemli bir kırılma noktasını ifade eder. Aydınlanma düşüncesi, insanlığın içinde bulunduğu sefaletin kaynağının cehalet ve batıl inanç olduğunu ve bunun ancak akıl ve bilimle aşılabileceğini iddia etmiştir. Bu yeni düşünce biçimi, insanlığın özgürlüğü ve mutluluğu için ilerlemenin temel unsur olduğunu savunmuştur (Harvey, 1997). Aydınlanma aklın, doğanın ve toplumun düzenli süreçlerini kavrayabileceğine ve insan eylemlerine yol gösterebilecek nesnel bilimin kurulabileceğine inancı getirmiş (Tekeli, 2001; Kulözü, 2011; Kulözü, 2016a); toplumun dönüşmesinde ve yönlendirilmesinde teknik aklın kullanılmasının önü açılmıştır (Kulözü, 2016a; Kulözü, 2011; Friedmann, 1987). Aydınlanmayı izleyen süreçte 18. yy.'ın sonu ve 19. yy.'da Avrupa'da sırasıyla Bilimsel, Sanayi ve Fransız Devrimler'i meydana gelmiştir. Bu devrimler, insanlığın toplumsal yaşamını ve doğal çevre ile kurduğu ilişkileri kökten değiştirmiştir. Newton tarafından evrensel yerçekimi yasasının keşfedilmesiyle başladığı kabul edilen Bilimsel Devrim, izleyen değişim sürecinin de temelini oluşturmuştur.

2.2.1. Sanayi Devrimi ve hızlı kentleşme hareketi

18. yy.'ın sonlarında İngiltere'de ortaya çıkan Endüstri Devrimi ile toplumların üretim güçleri değişmiş, ekonomik ve toplumsal yapılarında büyük değişimler meydana gelmiştir (Hobsbawn, 2000). Endüstri Devrimi genelde bir dizi teknik yenilik olarak sunulmaktadır (Giddens, 2005).

Ancak bu yenilikler geniş kapsamlı sosyal ve ekonomik değişikliklerin yalnızca bir bölümünü oluşturmuştur. Bu bağlamda kentleşme açısından en önemli değişiklik, tarımda makineleşme nedeniyle işgücünün sanayi sektörüne doğru göç etmesi olmuş, kentler daha önce görülmeyen bir şekilde genişlemiş ve büyük şehirlerin sayısı önemli ölçüde artmıştır (Jones, 1990). Endüstri Devrimi'nin politikası ve ideolojisi Fransız Devrimi'yle biçimlendirilmiş (Hobsbawn, 2000), iktidar yalnızca halkın onayıyla meşruiyet kazanabilir hale gelmiştir. Bu çok yönlü değişim süreci modernite ile tamamlanmıştır.

3. Modernite ve Endüstri Toplumu

Geleneksel dünya görüşünden kopuşu ifade eden modern düşüncenin temel nitelikleri bilimsellik, nesnellik ve evrensellik ile birlikte ilerlemedir. Modern zamanların getirdiği yenilikler modern kökünden üretilmiş modernite, modernleşme ve modernizm kavramları ile ifade edilmektedir. Modern sözcüğü yeni, deneysel ve geçmişten uzaklaşan anlamında kullanılmaktadır. Avrupa ve batı ile özdeşleşmiş modernleşme kavramı bilim, teknoloji, ulus devletler, demokrasi ve kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Modernizm ise 19. yy.'ın ikinci yarısından II. Dünya Savaşı'nın öncesine kadar sanat, edebiyat ve düşünce alanında ortaya çıkan akımlar için kullanılmaktadır. Son olarak Avrupa kültür tarihinin geliştirdiği sistematik bir süreç olarak değerlendirilen Modernite, geleneksel olana karşı duran ve mentalite değişikliğini öne çıkaran bir kavramdır (Yenişehirlioğlu, 2011).

Evrensellik iddiası taşıyan ve yayılma mekanizmaları ile dünyayı etkisi altına alan modernite projesi, uygulamaya geçtiği farklı ülkelerde özgünleşmiş ve Türkiye örneğinde de deneyimlendiği gibi alternatif modernite projeleri ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2009a). Modernitenin yayılma mekanizmaları, kurumsal yapılarıdır. Bunlar; ekonomik boyut, bilgiye, ahlaka ve estetiğe yaklaşım, kendisini geleneksel toplumsal bağlardan kurtarmış bireyin doğuşu ve kurumsal yapıdır (Tekeli, 2001). Giddens (1994) ise moderniteyi dört temel kurum üzerinden tanımlamaktadır. Doğanın dönüştürülmesi ile yapay çevrenin gelişimi olarak ifade ettiği endüstrileşme bunlardan biridir². Endüstrileşme, modernitenin diğer bir kurumsal boyutu olan kapitalizm ile doğrudan ilişkilidir. Buna göre; modernite öncesi varlık gösteren sanayileşmemiş toplumlar kendilerini genellikle doğanın parçası olarak değerlendirirken, endüstri toplumu doğal çevreyi önceki nesiller tarafından tahmin edilemeyecek yollarla değiştirmeye başlamıştır. Bu anlamda endüstrileşme, insanoğlunun modernite koşullarında doğayla olan etkileşiminin ana eksenine durumuna gelmiştir (Giddens, 1994). Dünyanın sanayileşmiş bölgelerinde yaşayan toplumlar, artık sadece doğal değil, aynı zamanda doğal çevre üzerinde fiziksel olarak yaratılmış yapılı çevre içerisinde

yaşamaya başlamıştır. İnsan-çevre ilişkisinde köklü bir değişimin yaşandığı bu dönemde endüstri toplumu ortaya çıkmıştır.

3.1. Endüstri toplumu

Endüstri toplumu buhar makinesinin icadı ve tekstil endüstrisindeki ilerlemeler gibi bazı temel buluşlara dayalı olarak gelişen sanayileşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Yeni enerji kaynaklarının kullanımı ve üretim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler endüstriyel gelişime ve artı ürünün artmasına neden olmuştur. Artı değer organizasyonu karmaşık örgütlenmeleri gerektirdiğinden; insanların gündelik yaşamları değişmiş ve insanlar endüstri merkezlerinde toplanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda tarihte ilk kez insanların çoğunluğu kentlerde yaşamaya başlamıştır (Lenski, 1966; Harper, 1996).

Diğer taraftan endüstrileşmiş batı toplumlarının sömürüsü kendi sınırları içerisinde doğal çevrenin sömürüsü ile de sınırlı kalmamış, endüstrileşmenin uluslararası düzeyde yaygınlaşması paralelinde çevresel sömürü de yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla endüstrileşme çevresel olarak doğal kaynakların sömürülmesi ve insan mutluluğu için tüketilmesine dayanmaktadır. İnsan-çevre ilişkisinde ortaya çıkan bu değişimi oluşturan ise fosil yakıtların sanayi üretiminde kullanılmaya başlanmasıdır. Bu durum doğal kaynakların sömürülmesine neden olmuş, bunun sonucunda çevre sorunları ile büyük çevresel felaketler ortaya çıkmıştır. Endüstri toplumunun ETP'si doğanın, insan refahı için kullanımı ve hatta sömürülmesinin bir gereklilik olduğu görüşüne dayanmaktadır (Kulözü, 2015a). Endüstri toplumunun dönüşümü 19. yy.'da doruk noktasına ulaşmış; çevre-insan ilişkisi açısından o güne kadar görülmemiş düzeyde insan merkezli bir bakış açısı ve sömürüye dayalı bir ilişkinin hâkim olduğu modern endüstri toplumlarının dönemi başlamıştır. Dönemde ekonomik kalkınma, büyüme ve toplumsal refah en üst toplumsal değerler haline gelmiş, doğal kaynakların sınırsızca kullanımı meşruiyet kazanmış, çevre ve doğal kaynaklar ekonomik değer olarak kavramsallaştırılmıştır (Tuna, 2001a; Adak, 2010). Modern endüstri toplumunda doğa üzerinde insan müdahalesinin artması sonucunda doğanın kendini yenileme süreci bo-

²Giddens'in (1994) moderniteyi tanımladığı diğer 3 boyut ise; rekabetçi emek ve ürün piyasaları bağlamında sermaye birikimi olarak tanımladığı kapitalizm, enformasyonun ve toplumsal denetlemenin kontrolü olarak tanımladığı gözetleme, savaşın endüstrileşmesi bağlamına şiddet araçlarının kontrolü olarak tanımladığı askeri iktidardır.

zulmaya ve doğanın tepkisi olarak da değerlendirilebileceğimiz çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu anlamda 1850'ler kırılma noktası olmuş (Kulözü, 2016b); toplumun ulaştığı gelişmişlik düzeyine rağmen, çevresel değerlerin hızla bozulması ve yok edilmesi kıtlık, açlık ve sera etkisi gibi küresel sorunları beraberinde getirmiştir.

4. Modernleşme ve Sonrası

4.1. Modernite projesinin ürünü olarak planlama disiplinin gelişimi

18. yy.'da endüstriyel kapitalizmle birlikte doğan endüstri kentleri fabrikaların kurulduğu üretim süreçlerinin merkezi haline gelmiştir. Dönemde kentler, dini ve kozmolojik kodlara dayanarak değil, gelişigüzel gelişme göstermiştir. Toprağın emtiyaya dönüştüğü bu kentlerde sınıf farklılıkları mekânsal olarak okunur hale gelmiştir. Sanayi Devrimi'nin yaşandığı İngiltere'de, 19. yy.'da nüfusu öngörülemez bir hızla artan büyük kentlerin kenar mahallelerinde yoksullar kötü barınma koşulları ve hijyen eksikliği içinde yaşamıştır (Engels, 2003) (Resim 6). Bu bağlamda dönemin sanayi kentinin ana bileşenleri, fabrikalar, fabrikalar çevresinde hızlı ve plansız bir biçimde gelişme gösteren sağlıksız kentleşme ve kentleşme hareketini göç dalgasını hızlandırarak besleyen demiryoludur (Mumford, 2013).

Resim 6. Sanayi Devrimi'nin ilk olarak yaşandığı İngiliz kentlerinden bir görüntü (URL-6, 2021).

Modernitenin 1848 yılından sonra kentsel bir olgu haline geldiği kabul edilmektedir. Bunun sonucunda modern endüstri toplumları hızlı kentsel büyüme, kırdan kente yoğun göç, sanayileşme ve yapılı çevrede önemli ölçüde değişimle karmaşık bir ilişkiler ağı içerisinde varlığını sürdürmüştür (Harvey, 1997). Aynı

yıllarda, endüstri kentlerinde görülen sorunların eleştirisinden kaynaklı kentsel yapının düzenlenmesine yönelik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar; ütöplast yaklaşımlar ve sağlık yasalarındaki gelişmeler olarak karşımıza çıkan pragmatist yaklaşımlardır. Dönemde sağlık yasaları ile özellikle işçi sınıfının kötü yaşam koşullarında yaşadığı kentlerde sağlık koşullarını iyileştirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilk kanun 1832 yılında İngiltere'de çıkarılmıştır (Tekeli, 2010). 1850 yılı ise kent planlamasına yönelimin başlangıcı sayılmaktadır. Kentlerde yaşam koşullarının nispeten iyileştirilmesi, sefalet mahallelerinin temizlenmesi, konut programı geliştirilmesi, kent hizmetlerinin belediyeleştirilmesi, kent toprağının kamulaştırılması için çalışılmıştır. 1890'larda bu uygulamalara karşı tepkiler yoğunlaşmış ve Güzel Kent, Camillo Sittecilik ve Bahçe Kent hareketi gibi yeni ütöplast yaklaşımlar geliştirilmiştir (Resim 7-8). Güzel kent yaklaşımı savunucularından Olmstead, Central Park'ın tasarımcısı, kent içindeki yeşil alanların doğal çevrenin bozulmamış bir görüntüsü olması ve kentin yapılı çevresi ile denge kurması gerektiğini savunmuştur.

Resim 7. Bahçe Kent (URL-7, 2021)

Resim 8. Güzel Kent (URL-8, 2021) hareketlerini anlatan görseller.

Camillo Sittecilik akımı ile, sanayi kentinin monoton ve artistik görüntüden uzak olduğundan hareketle kentin organik büyüme biçimine dönerek insancillaştırılabileceği savunulmuştur. Kentin organik büyüme biçimine dönmesi için ise doğal çevrenin varlığını hissettirmesi ve kentlerde insanların gürültü ile diğer çevresel kirliliklerden uzaklaşılabilecekleri park gibi doğal alanların olması gerekmektedir. Ebenezer Howard ise Bahçe kent ütopyası ile kent ve kır arasında kalarak, her ikisinin de üstünlüklerini içeren ve sakıncalarını dışlayan bir çözüm geliştirmiştir. Dönemde kentsel çevrenin gelişiminde etkili olan bu ütopyaların ortak özelliklerinden birisi doğal çevreye duyulan özlem ve bunun modern kentsel mekânda yaşatılma çabasıdır (Kulözü ve Okudan, 2016). Böyle bir toplumsal ve çevresel değişim sürecinde 19. yy.'da ortaya çıkan planlama pratiklerinin üzerinde yükselen şehircilik hareketi 20. yy.'da hızlanmıştır. Hall'in (2014: 50) söylemiyle "*neredeyse tam olarak 1900'de 19. yy. slum-kenti kâbusuna tepki olarak, planlama tarihinin saati çalışmaya başladı*".

Dünya genelinde hızlı bir nüfus artışına sahne olan modern endüstri kentlerinde insanların karşı karşıya kaldığı çevre sorunları, hızla insanlığı tehdit eder noktaya ulaşmıştır. Dönemin sağlıklı kentleşme, fabrikalar ve demiryolu ile anılan kentleri ve bu kentlerde yaşayan toplumun sorunlarına çözüm üretmek amacıyla planlama uygulamaları hızlı bir gelişim göstermiştir. Bunun sonucunda planlama disiplini 20. yy.'ın başlarında bir meslek olarak örgütlenmiştir. Bu bağlamda ilk planlama okulu 1910 yılında Liverpool'da eğitim vermeye başlamıştır. Diğer taraftan planlama disiplininin toplumda kurumsallaşmasını sağlayacak meslek örgütleri ve dernekler kurulmaya başlanmıştır. Bunların ilki 1914 yılında İngiltere'de kurulan Planlama Enstitüsü olmuştur (Kulözü ve Okudan, 2016).

Planlama günümüzde kentsel mekânı oluşturan doğal ve yapıyı çevreyi şekillendiren sosyo-mekânsal sürece müdahale olarak tanımlanmaktadır. 19. yy.'da modern sanayi kentlerinin çevresel ve toplumsal sorunlarına çözüm olarak geliştirilmeye başlanan planlama alanı ve ilgilendiği konular bugüne gelene dek dünyada

yaşanan gelişmelere paralel olarak dönüşüm geçirmiş ve yeniden yapılanmıştır. Bu bağlamda Modern Dönem'de planlama ve kentleşme alanında yaşanan gelişmeler 3 aşamada ele alınmaktadır (Kulözü ve Okudan, 2016; Yavuz vd., 1973). Buna göre; birinci aşamada hakim yaklaşım olan sağlık ve ahlak düşüncelerinden hareket edilerek güzelliğe ve estetiğe yönelim gerçekleşmiştir. İkinci aşamada güzellik sağlama amacı ile birlikte etkinlik sağlama amacı da yönlendirici olmuştur. Son aşamada ise yalnızca teknik konu ve sorunlar değil, sosyal ve iktisadi sorunlar da ele alınmaya başlanmıştır. Planlama alanının dönüşümünü 2000'li yıllara kadar ele alan bir başka yaklaşıma göre ise, aynı dönemde yani 1970'li yıllara kadar yaşanan değişim 4 aşamada ele alınmaktadır (Kulözü ve Okudan, 2016; Zeren-Gülersoy vd., 2007). Buna göre; planlama disiplininin doğuşunun ardından ikinci evrede fiziksel yaklaşımlar gelişmiştir. Üçüncü aşamada kapsamlı planlama yaklaşımı hakim, olurken, dördüncü aşamada planlama alanında toplumsal yaklaşımların etkisi görülmeye başlanmıştır.

4.2. Postmodern Dönem, postmodern endüstri toplumu ve planlama

Endüstri toplumunda doğanın insan tarafından sömürülmesi sonucunda oluşan ekolojik kriz (Lenski, 1966; Harper, 1996; Adak, 2010), yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmiştir. Bu yeni aşama postmodernizm olarak (Yavuz vd. 1973; Giddens, 1994), dönemin toplumu ise postmodern endüstri toplumu veya bilgi toplumu olarak adlandırmaktadır. Postmodern düşünce endüstrileşmenin toplum ile çevre arasındaki doğal ilişkiyi yok ederek, insan merkezli, sömürücü bir ilişki yarattığına dikkat çekmektedir. 20. yy.'ın ikinci yarısında başladığı kabul edilen Postmodern Dönem'in çevresel temelini doğaya dönüş oluşturmada ve modern dönemin insan odaklı söylemi yerini çevre odaklı söyleme bırakmaktadır. Endüstri toplumunun çevre sorunlarına çözüm bulamaması ve insanoğlunun geleceğinin güvende olmaması, Postmodern Dönem'in başlangıcında dikkatleri çevreye çekmiş ve çevre pek çok bilim dalının ortak ilgi alanı haline gelmiştir (Kulözü, 2016b; Kulözü-Uzunboy ve Sipahi, 2020). Bu gelişmelere paralel olarak insanlığın çevre üzerindeki baskısı ve çevre sorunlarının ulaştığı nokta, küresel düzeyde kabul edilmeye

başlanmıştır. Böylece dünya kamuoyunun gündeminde daha fazla yer bulan çevre sorunları ulusal ve uluslararası politikaları etkilemeye başlamıştır. Ayrıca çevre sorunlarının ortaya çıkışına karşı tepkiler gelişmiş, 1970 yılında 20 milyon kişinin katılımıyla birinci çevre günü gösterisi düzenlenmiştir (Özer, 1995). Dönemde çevre sorunlarına yönelik farkındalık gelişmiş ve çevre hareketi ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda 70'li yıllarda planlama alanında çevresel konulara ağırlık verilmiş ve katılımlı yaklaşımlara yönelim gerçekleşmiştir. Diğer taraftan hızla artan çevre sorunları 80'li yıllarda nesiller arası hakçalık arayışının bir ifadesi olarak kabul edilen sürdürülebilirlik kavramını beraberinde getirmiştir (Kulözü, 2017). 80'ler ve 90'larda çevre sorunlarının küresel boyuta ulaşması sonucunda çevresel olayların çok boyutluluğu ile toplumsal ve ekonomik etkileri dünyanın ilgisini daha da fazla çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir gelişme kavramı kalkınmacı kaygılarla çevreci kaygıları uzlaştırmaya çalışmaktadır (Kulözü, 2017; Kulözü, 2015b; Tekeli, 2009b). Dönemde planlama alanı da çevre, kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramlarına yoğunlaşmış, üretilen planlarda, rekabetçilik, yenilenebilir enerji ve çevre koruma gibi yeni kavramlara yer verilmeyle başlamıştır (Kulözü ve Okudan, 2016).

Postmodern Dönem'de ortaya çıkan önemli bir diğer kavram Beck (2014) tarafından geliştirilen risk toplumdur. Yaklaşım sanayileşme ve hızlı kentleşme sürecinin çevre sorunlarının ortaya çıkmasında önemli etkileri olduğu ve çeşitli riskleri beraberinde getirdiği temeline dayanır. Risk toplumu kavramıyla var olan çevre sorunları ile neden oldukları belirsizlikler ve riskler bütüncül bir şekilde kavramsallaştırılmıştır. Değişen koşullar, Postmodern Dönem'de toplum ve çevre ilişkisinin öncelenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Toplum doğanın üzerine kurulmuştur ve insan-çevre ilişkisi doğrultusunda şekillenmiştir. Dolayısıyla toplum ve toplumsal yaşamın doğanın dışında düşünülmesi mümkün değildir (Dinçer, 2006). Bu yaklaşımların planlama alanında da yansımaları olmuş, risk kavramı planlama alanına girmiş, 21. yy.'da planlama alanında hâkim yaklaşım çevresel, sosyal, kültürel, fiziksel, örgütsel ve ekonomik boyutları birlikte ele alan sürdürülebilirlik odaklı stratejik planlama olmuştur. Bütüncül bir yaklaşımla ele

alındığında günümüzde planlama altı sosyo-mekansal süreci içermektedir; Bu süreçler; kentleşme, ekonomik büyüme ve değişim, kentsel yapılanma, kültürel farklılaşma ve değişim, doğanın dönüşümü ile kentsel politikalar (Friedmann, 1996; Zeren-Gülersoy vd., 2007). Doğanın dönüşümü süreci kapsamında kentleşmenin doğal çevre üzerinde yarattığı etkiler, üretim ve tüketim ile insan-çevre ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda ekonomik fizibilite, mekânsal gelişme ve toplumsal dinamikleri gözetilen planlama alanı sürdürülebilir gelişme yaklaşımını da benimsemiştir (Friedmann, 1996; Zeren-Gülersoy vd., 2007).

5. Sonuçlar

Bu çalışmada ortaya konulduğu gibi toplumların yaşam biçimleri ve düşünce sistemleri değiştikçe insan-çevre ilişkisi, toplumların doğa kavramsallaştırmaları ve çevreye yönelik hâkim paradigmlar da değişmektedir. Buradan hareketle bu çalışma kapsamında insanlık tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan Aydınlanma ekseninde insanın çevresiyle olan ilişkisinde yaşanan değişim ele alınmıştır. Bu değişimin ortaya konulma sürecinde, daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak, aydınlanma ile başlayan toplumsal değişim sürecinde ortaya çıkan modernitenin çevresel sonuçları ile bu sonuçlarla mücadele edebilmek amacıyla geliştirilen ve modernitenin çocuğu olarak anılan planlama disiplini birlikte irdelenmiştir. Ancak, bu çalışma kapsamında odaklanılan ve birlikte irdelenmeye çalışılan çevre sorunları, aydınlanma, modernite, kentleşme ve planlama konularının her biri ayrı ayrı oldukça derin konulardır. Diğer bir ifadeyle bir makalenin sınırları içerisinde derinlemesine ele alınamayacak kadar geniş konuların birlikte ele alınmaya çalışıldığı bu makalenin, doğası gereği, beraberinde getirdiği sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle benzer konulara odaklanacak izleyen çalışmaların bu makalede konu edilen toplumsal değişim süreçlerinin her birine ayrı ayrı odaklanarak planlama, kentleşme, çevre sorunları konularını birlikte irdelemeleri faydalı olacaktır. Bu bağlamda bu makalenin literatüre katkılarından birisi benzer konulara odaklanılacak sonraki makaleler için bir temel oluşturmasıdır.

Çalışmadaki tarihsel ele alışın da gösterdiği gibi çevre toplum ilişkisi açısından tartışılması gereken temel aşama endüstri toplumdur. Çünkü Adak'ın (2010) da ifade ettiği gibi, modern endüstri toplumlarının iki önemli özelliği olan rasyonelleşme ve sanayileşmenin el ele vermesi sonucunda insanlık doğa üzerinde egemenlik kurmuştur. Böylece modern endüstriyel toplum aşamasında toplumun doğal çevre üzerindeki sömürsü insanlık tarihinde daha önce hiç görülmediği bir seviyeye çıkmıştır. Öyle ki, dönemde insanın doğal çevre üzerindeki olumsuz etkisi doğanın kendini yenileme kapasitesinin çok üzerine çıktığından bu etkiler telafi edilemez noktaya ulaşmıştır. Bu nedenle, çevre sorunlarının yoğunlaşması ve doğal çevrenin ve dolayısıyla insanlığın varlığını tehdit eder noktaya ulaşması açısından 1970'ler önemli kırılma noktası olmuştur. Bu yıllarda ortaya çıkan postmodern toplum endüstriyel toplumun doğal çevreyi sömürsü sonucunda ortaya çıkan sorunlarla karşılaşmış ve insanlığın doğal çevre ile bozulan ilişkisini yeniden kurmaya çalışmıştır. Bu kapsamda modern sanayi toplumunun 19. yy.'da ortaya çıkan çevresel ve toplumsal sorunlara çözüm olarak geliştirmeye başladığı planlama disiplini, çevre sorunları, nedenleri ve sonuçları ile mücadele etmekte bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu misyonu nedeniyle planlama uğraş ala-

nına giren sosyal, kültürel, fiziksel, örgütsel ve ekonomik konular ile birlikte çevresel konuları ilgi alanı içerisinde tutmaktadır. Doğası gereği çalışmaları çok disiplinli bilgi ile yönlendirilen planlama bu doğrultuda çevre ve çevre sorunları ile ilişkili olarak ortaya çıkan, risk toplumu ve sürdürülebilirlik gibi yeni yaklaşım ve kavramları, hızlıca bünyesine almakta ve yeni planlama paradigmaları bu eklemelerle yeniden ve yeniden yapılanmaktadır.

Son olarak, günümüz postmodern endüstri toplumunda insan merkezli yaklaşımların yerine doğa merkezli yaklaşımların benimsenmesinin önemi söylem düzeyinde kabul edilmesine karşın bunun pratikte tam olarak gerçekleştiğini söylemek güçtür. Bir yandan doğaya dönüş hareketinin hâkim olduğu Postmodern Dönem'de olduğumuz kabul edilmekte, diğer taraftan kalkınma, büyüme, ilerleme ve gelişme gibi çevre sorunlarını günümüzde olduğu noktaya getiren kavramlar halen doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilir olmasından daha önemli görülmektedir. Fakat çevre sorunlarının insanlığı tarihte hiç görülmediği kadar geniş ölçüde tehdit ettiği günümüz dünyasında içinde bulunduğumuz durum, doğa merkezli yaklaşımlardan vazgeçileceği anlamına gelmemektedir.

Kaynaklar

- Adak N. (2010). Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım, *Ege Akademik Bakış*, 10 (1), 371-382.
- Baz, F. (2019). Editöryel Sunuş: Tarihsel Süreç İçerisinde Kent, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (20), 203-206.
- Beck U. (2014). Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, *İthaki Yayınları 2. Baskı*, İstanbul.
- Bumin K. (1990). Demokrasi Arayışında Kent. *Ayrıntı Yayınları 1. Baskı*, İstanbul.
- Childe G. (1950). The Urban Revolution, *Town Planning Review*, 21 (1), 3-17.
- Childe G. (1986). Kendini Yaratan İnsan, *Ayrıntı Yayınları 1. Baskı*, İstanbul.
- Dinçer M. (1996). Çevre Gönüllü Kuruluşları, *Türkiye Çevre Vakfı Yayını 1. Baskı*, İstanbul.
- Engels F. (2003). The Great Towns: From The Condition Of The Working Class In England In 1844 (1845), *Editörler: Legates RT., Stout F.; The City Reader*, S.58-66, London, Routledge.
- Frangipane M. (1996). Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri, Editor: Sey Y., Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme, *Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, S.60-69, İstanbul.
- Friedmann J. (1987). Planning in Public Domain: from Knowledge to Action, Editor: Friedmann J., Two Centuries Of Planning Theory An Overview, S.51-86, Princeton University, Princeton.
- Friedmann J. (1996). The Core Curriculum In Planning Revisited, *Journal Of Planning Education And Research*, 15: 89-104.
- Giddens A. (1994). Modernliğin Sonuçları, *Ayrıntı Yayınları 1. Baskı*, İstanbul.
- Giddens A. (2005). Sosyoloji, Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş, *Phoenix Yayınevi 2. Baskı*, Ankara.
- Gottdiener M., Hutchison R. (2006). The New Urban Sociology, *Westview Press 3. Baskı*, Boulder, CO.
- Hall P. (2014). Cities Of Tomorrow: An Intellectual History Of Urban Planning And Design Since 1880, *Blackwell 4. Baskı*, Oxford.
- Harper CL. (1996). Environment And Society: Human Perspectives On Environmental Issues, *Prentice Hall 2. Baskı*, New Jersey.
- Harvey D. (1997). Postmodernliğin Durumu, *Metis Yayınları 1. Baskı*, İstanbul.
- Hobsbawm E. (2000). Devrim Çağı 1789-1848, *Dost Kitabevi Yayınları 6. Baskı*, Ankara.

- Jones E. (1990). Metropolis, *Oxford University Press 1. Baskı*, Oxford.
- Keleş, R. (2013). Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi 13. Baskı, Ankara.
- Kulözü N. (2011). Planlamaya Katılım: Araç Mı, Amaç Mı?, *Editor: Eraydın A. vd., KBAM Kentsel Ve Bölgesel Araştırmalar 2. Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Matsa Basımevi, s.159-170*, Ankara.
- Kulözü N. (2015a). Place Of Natural Environmental Issues In Curriculums Of City And Regional Planning Departments At Turkish Universities, *Editörler: Efe R., Ayışığı M., Düzbakar Ö., Arslan M., Turkey At The Beginning Of 21st Century: Past And Present. St. Kliment Ohridski University Press, s. 438-455*, Sofia.
- Kulözü N. (2015b). Conceptualization Of Architectural Sciences' Students In Terms Of Relation Between Natural Environment And Their Professional Field, *Editörler: Efe R., Bizzarri C., Cüerbal İ., Nyusupova GN., Environment And Ecology At The Beginning Of 21st Century. St. Kliment Ohridski University Press, s.618-635*, Sofia.
- Kulözü N. (2016a). Bir Mekânsal Modernleşme Öyküsü: Erzurum Kenti Ve Kentsel Mekânında İkili Dokunun Oluşumu, *İdeal Kent Dergisi, 18, 22-47*.
- Kulözü N. (2016b). Youths' Perception And Knowledge Towards Environmental Problems In A Developing Country: In The Case Of Atatürk University, Turkey, *Environmental Science And Pollution Research, 23 (12), 12482-12490*.
- Kulözü N. (2017). Environmental Right And Responsibilities: From The Perspective Of Atatürk University Students, *Editörler: Efe R., Öztürk M. Contemporary Studies In Environment And Tourism, Cambridge Scholars Publishing, s.357-378, UK*.
- Kulözü-Uzunboy N. (2020). Modernite Projesinin Sosyo-Mekânsal Süreçlerinin Temsili İçin Bir Öneri: Mekânın İlişkisel Temsili, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13 (75), 452-460*.
- Kulözü N., Açmaz M. (2006). Transformation of House-Typology in the Ancient Priene City, *1st International CIB endorsed METU postgraduate conference, s.643-653*, Ankara.
- Kulözü N., Okudan Y. (2016). Doğal Çevre Ve Planlama Eğitimindeki Yeri, *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü, 8. Türkiye Şehircilik Kongresi, Şehircilik Ve Eğitimi, Kasım*, Ankara.
- Kulözü-Uzunboy N., Sipahi S. (2020). Mimaride Karbon Ayak İzini Azaltmaya Yönelik Uygulamalı Bir Ders Deneyimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13 (73), 517-525*.
- Lenski GE. (1966). Power Privilege: A Theory Of Social Stratification, *Mcgraw-Hill Book Company 1. Baskı*, New York.
- Mazi F. (2008). Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (10), 33-48*.
- Mumford L. (2013). Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler Ve Geleceği, *Ayrıntı Yayınları 2. Baskı*, İstanbul.
- Naiboğlu N. (2019). Kentleşmenin Kökeni Mezopotamya'da İlk Kentler, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (20), 211-224*.
- Özdemir M. (2017). Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü, *Journal of History and Future, 3 (3), 248-265*.
- Özdoğan M. (1996). Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler, *Editor: Sey Y., Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s.19-30*, İstanbul.
- Özer AÖ. (1995). Güncel Bir Tartışma: Sürdürülebilir Kalkınma, *Planlama Dergisi, 3-4, 21-26*.
- Rittersberger Tılıç H. (2019). Kavram Olarak Kent Sosyolojisi. *Editör: Güneş F. Kent Sosyolojisi. Anadolu Üniversitesi Yayını, s.3-19*, Eskişehir.
- Tekeli İ. (1998). Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması, *Editörler: Bozdoğan S., Kasaba R., Türkiye'de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları; s. 155-172*, İstanbul.
- Tekeli İ. (2001). Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması, *Editor: Tekeli İ., Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Kitapevi, s. 9-34*, Ankara.
- Tekeli İ. (2009a). Türkiye'nin Modernleşmesi Neye Benziyor?, *Editor: Tekeli İ., Modernizm, Modernite Ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.100-105*, İstanbul.
- Tekeli İ. (2009b). Yaşam Kalitesi Ve Göstergeleri, *Editor: Tekeli İ., Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi Ve Yerellik Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.79-141*, İstanbul.
- Tekeli İ. (2010). Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri, *Editor: Tekeli İ., Türkiye'nin Kent Planlama Ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.26-147*, Ankara.
- Tuna K. (1987). Şehirlerin Ortaya Çıkışı Ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1. Baskı*, İstanbul.
- Tuna M. (2001a). Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusal Model, *Mülkiye, 25 (229), 229-243*.
- Tuna M. (2001b). Yatağan Termik Santralinin Çevresel Ve Toplumsal Etkileri. *Muğla Üniversitesi Yayınları 1. Baskı*, Muğla.
- URL-1. <https://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/02/cayonu-hoyuk.html>, (Erişim tarihi: 13.11.2021).
- URL-2. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/malatya/gezecekler/arslantape>, (Erişim tarihi: 13.11.2021).
- URL-3. <https://arkeopolis.com/priene-antik-kent/>, (Erişim tarihi: 14.10.2021).
- URL-4. <https://worldarkeoloji.blogspot.com/2018/10/antik-donemde-roma-sehir-planclg-ve.html>, (Erişim tarihi:13.11.2021).
- URL-5. <https://arsizsanat.com/orta-cagin-buhraninda-avrupada-mimari-anlayis/>, (Erişim tarihi: 13.11.2021).
- URL-6. <http://serbestatis.co/gecmisin-golgesinde/>, (Erişim tarihi: 13.11.2021).
- URL-7. <https://topografya.com/ebenzer-howard-bahce-kent-modeli/>, (Erişim tarihi: 13.11.2021).
- URL-8. <https://www.skyscrapercity.com/threads/the-city-beautiful-hareketi.1683620/>, (Erişim tarihi: 13.11.2021).
- Yavuz F., Keleş R., Geray C. (1973). Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1. Baskı*, Ankara.
- Yazgan ÇÜ. (2010). Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri Ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı, *e-Journal of New World Sciences Academy, 5 (1), 227-44*.
- Yenişehirlioğlu F. (2011). Avrupa'da Ve Osmanlılarda Modernleşme, *Editör: Gülmez B, Kültür tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 182-205*, Eskişehir.
- Zeren-Gülersoy N., Kundak S., Günay Z., Demircioğlu E., Yazgı B., Beyazıt E., Gönül D. (2007). Türkiye Planlama Okulları Birliği III. Dönem Çalışmaları, *İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, İTÜ*, İstanbul.